

Liberal/Demokratik Barış, Rusya-Ukrayna Savaşı ve Küresel Şirketler

Mehmet Özyürek*

Öz

Bir Uluslararası İlişkiler kuramı olarak liberalizmin en önemli savlarını Liberal/Demokratik Barış Tezleri (LDBT) oluşturmaktadır. LDBT, bugünkü uluslararası hukuk ve küresel organizasyonların da felsefi temelini oluşturur. LDBT üzerine yazan teorisyenler, yönetenlerin halka karşı sorumluluğunun daha fazla olduğu cumhuriyetçi anayasalara sahip yönetimlerin -ya da LDBT'nin modern yorumlarında demokrasilerin- savaşmak konusunda daha az istekli olduğunu, uluslararası hukuk ve kurumların güçlendiği bir dünyada devletlerin savaş eğiliminin azalacağını ve serbest ticaret ile ulus-ötesi ilişkilerin artmasıyla savaşların son bulacağını varsayarlar. Bu çalışma spesifik olarak söz konusu üç önemli unsurdan biri olan serbest ticaret ve ulus-ötesi ilişkiler konusunun Rusya ve Ukrayna arasındaki çatışmada oynadığı role odaklanmaktadır. Çalışma Rusya-Ukrayna çatışmasını LDBT perspektifinden değerlendirirken Rusya'da faaliyet gösteren çok uluslu şirketlerin olası bir barış doğrultusunda oynayabilecekleri rolü irdeleme gayesindedir. Çalışmanın amacı ayrıca hükümetlerarası örgütlerin ve uluslararası hukukun savaşı önleyemediği bir uluslararası sistemde küreselleşmenin güçlendirdiği devlet dışı aktörlerden olan çok uluslu şirketlerin otoriter rejimleri müeyyidelenirmede olası etkisini normatif olarak değerlendirmek olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ebedi Barış, Küreselleşme, Çok Uluslu Şirketler, Uluslararası İlişkiler Teorileri, Demokratik Barış.

JEL Kodları: F51, F59, F69, F23

Liberal/Democratic Peace, Russia-Ukraine War and Global Corporations

Abstract

Liberal/Democratic Peace Theories (LDPT) constitute one of the significant pillars of liberalism as an International Relations theory. LDBT can be seen as the philosophical basis of today's international law and organisations. LDBT scholars make three key assumptions. First, republican governments that have constitutional duties to citizens—or in modern interpretations, democratic governments—are less likely to combat. Second, in the world where international law and institutions are developed, governments seem as less eager to fight. Third, increased transnational relations premised on free trade can diminish the possibility of wars. This study focuses upon the role of free trade and transnational relations in the war between Russia and Ukraine. In addition, the study highlights the role of multinational corporations in a possible peace. The study also aims to investigate the role of multinational corporations in sanctioning authoritarian regimes like Russia in the international arena where international law and inter-governmental organisations are unlikely to stop the war.

Keywords: Perpetual Peace, Globalisation, Multinational Corporations, Theories of International Relations, Democratic Peace.

JEL Codes: F51, F59, F69, F23

*Dr. Öğretim Üyesi | Yalova Üniversitesi, İ.İ.B.F. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
mehmet.ozyurek@yalova.edu.tr | ORCID: 0000-0002-7980-4655

DOI: 10.36484/liberal.1323608

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 28, Sayı:111, Yaz 2023, ss. 257-280.

Gönderim Tarihi: 6 Temmuz 2023 | Kabul Tarihi: 25 Eylül 2023

Giriş

Uluslararası İlişkiler disiplininde liberalizm kuramının sıklıkla başvurduğu düşünürler, uluslararası yapının devletlerarası ilişkilerin artması, ülke ekonomilerinin birbirlerine bağımlılıklarının hızlanması ve demokratikleşme ile ortadan kalkacağı fikrini paylaşmaktadırlar (Kant, 1983; Doyle, 1983; Fukuyama, 1992; Maoz ve Russett, 1993). Dahası bu düşünürlerden bazıları, liberal demokrasiler arasında savaş olgusunun daha zor gerçekleşeceğine vurgu yapmaktadır (Doyle, 1983). Ancak LDBT ile ilgili referans verilebilecek ilk düşünür Immanuel Kant ([1795]1983) ve onun 'Ebedi Barış' tezidir. Cumhuriyetçi liberalizm olarak da anılan bu bakış açısına göre halka sorumlu olan iktidarlar savaşa daha az eğilimlidir (Heywood, 2011:64). Bu idealist bakış açısına göre liberal iç siyasi yapının uluslararası ilişkilere yansımaları sonucunda küresel barışa erişilebilir (Burchill, 2005:56). Kant'ın ardılı birçok düşünür de özellikle liberal demokrasilerin birbiri ile savaşmayacağı fikrine vurgu yaparak 'Ebedi Barış' ve LDBT'nin gelişmesine katkı sunmuşlardır (Doyle, 1983; Fukuyama, 1992).

I. Dünya Savaşı'nın ardından, Woodrow Wilson kendisinden çok önceleri barış için ittifakların önemini anlatan Kant'ın mirasını üstlenmiştir. Wilson'ın prensiplerinde öngörülen Milletler Cemiyeti (MC), farklı ulusları içine alan bir güvenlik birliği denemesi olduğundan uluslararası barış adına önemli bir gelişmedir (Franceshet, 2000:213, 215). Wilson ilkeleri uluslararası barışın sağlanmasında liberal değerleri vurgulamaktadır. Wilson ilkeleri serbest ticaretin önemini de ayrıca vurgulamıştır. Kuşkusuz MC de bu görüşlerin kurumsal bir yansıması olarak vuku bulmuştur. Ancak barış adına ortaya sürülen tüm bu idealist fikirler II. Dünya Savaşı'nın çıkmasına mâni olamamıştır. II. Dünya Savaşı'ndan derin acılar yaşayarak ve büyük kayıplar vererek çıkmış uluslar kalıcı barışı sağlamak adına Birleşmiş Milletler (BM) başta olmak üzere çeşitli örgütler kurmuşlardır. Savaş sonrası oluşan bu olumlu havaya rağmen Soğuk Savaş dönemi, nükleer krizlerin ve sıcak çatışmaların da yaşandığı velayet savaşlarına tanık olmuştur.

Diğer yandan LDBT özellikle 1990'lı yıllarda Sovyetler Birliği'nin dağılması ile tekrar önem kazanmıştır. LDBT'ye katkı sunan düşünürler, liberalizmin ve artan serbest ticaretin karşılıklı bağımlılığı güçlendireceğini ve tüm dünyada barış ortamı yaratacağını savunan fikirlerin güçlenmesini sağlamışlardır (Burchill, 2005:57-64). Dahası Sovyetler Birliği'nin yıkılışı ile bazı teorisyenler liberal demokrasilerin zaferini ve tarihin sonunu ilan etmiştir (Fukuyama, 1992). Bu düşünürler, liberalizmin ve piyasa kapitalizminin üstünlüğünü sağladığı dünya düzeninin daha barışçıl hale geleceğini iddia

etmişlerdir. Söz konusu görüşlere göre liberal ve demokratik değerler tüm dünyaya yayılacaktır (Burchill, 2005:58). Ancak sonraki yıllarda dünyanın çeşitli yerlerinde savaşlar devam etmiştir. 11 Eylül terör saldırıları ile yüzyıllar boyu devletlerin ve uygarlıkların en önemli sorunsalını oluşturan savaş, terörizmle savaş halinde yeni bir boyut kazanmış, Irak ve Afganistan işgalleri LDBT'nin sorgulanmasına sebep olmuştur (Burchill, 2005:60).

Bugünün dünyasında yaşanan gelişmeler ise LDBT'nin tekrar incelenmesine neden olacak niteliktedir. Bu doğrultuda yaşanan son gelişme Rusya'nın Ukrayna'yı topyekûn işgali olarak gösterilebilir. Rusya'da özellikle 2000'li yıllarda artan otoriterleşme ve demokratik kurumların işlevsiz hale gelmesi LDBT perspektifinden olumsuz gelişmelerdir. Bu gelişmeler Fukuyama'nın (1992) liberal ve demokratik değerlerin tüm dünyaya yayılacağı varsayımının da sınırlarını göstermektedir. Diğer yandan Rusya'nın BM Güvenlik Konseyi'nde (BMGK) veto yetkisine sahip daimî üye olması ve daimî üyelerin çıkarları söz konusu olduğunda bu konseyin tarihteki başarısızlığı göz önünde bulundurulduğunda Rusya-Ukrayna Savaşı'nda liberal kurumsalcılığın da bir ölçüde işlevsiz kaldığı yorumu kaçınılmazdır. Kuşkusuz küresel bir örgüt olarak BM'nin dışındaki, örneğin Kuzey Atlantik İş Birliği Teşkilatı (NATO) gibi, uluslararası kurumların işlevi de liberal kurumsalcılık tartışmasına dahil edilebilir. Rusya ve Ukrayna arasındaki savaş bazı Avrupa devletlerini NATO üyeliğine itmiş ve bu ittifakın genişlemesine sebep olmuştur. Uzun bir süredir NATO dışında kalan İsveç ve Finlandiya gibi ülkeler ittifaka girme kararı almıştır (Bundt, 2022).

Her ne kadar Rusya'nın tek taraflı agresyonu diğer devletlerin uluslararası kurumlar etrafında konsolide olmasına neden olsa da Rusya'ya karşı yaptırımların önemli bir kısmı ekonomik yaptırımlardır. Savaşın yarattığı ekonomik kayıpların yanı sıra Rusya'nın yaptırımlar aracılığıyla küresel ekonomiden izole edilmesi süreci şüphesiz ağır sonuçlar yaratmaktadır. Yaptırımlar, ithalat ve ihracat işlemlerinde ciddi aksaklıklar yaratmakta, işsizliğin artmasına ve teknoloji ürünlerinin üretiminin azalmasına neden olmaktadır (International Monetary Fund [IMF], 2022; Brandy, 2022; Prokopenko, 2022). Hal böyle olunca LDBT'nin özellikle serbest ticaretin önemini vurgulayan argümanları öne çıkmaktadır.

Söz konusu serbest ticaret olunca küresel dünyada akla gelen en önemli aktörlerden biri de çok uluslu şirketlerdir. Peki çok uluslu şirketlerin Rusya'daki faaliyetlerini sürdürmesinin ya da durdurmasının savaş üzerinde ne gibi etkileri olabilir? Bu şirketlerin savaştaki veya olası bir barıştaki rolleri neler olabilir? Aşağıdaki çalışma bu sorulara cevap ararken normatif bir

bakış açısıyla LDBT'nin eleştirel bir analizini Rusya-Ukrayna Savaşı üzerinden gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın ilk bölümünde Uluslararası İlişkiler disiplini içindeki 'Büyük Tartışmanın' taraflarından liberalizm ve realizm kuramlarının savaş ve çatışma konusundaki bazı temel varsayımları hatırlatılmaktadır. Aynı bölümün ikinci kısmında ise spesifik olarak liberalizmin kuramsal kökenleri LDBT ve Kant'ın Ebedi Barış' tezi ile ilişkilendirilmektedir. Sonraki bölümde ise LDBT'nin Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan gelişmeler ışığında bir analizi sunulmaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümü savaşın LDBT'nin temel varsayımlarından olan ortak çıkarlara olan olumsuz etkisini anlamak adına Rusya-Ukrayna Savaşı'na odaklanır. Son bölüm ise çok uluslu şirketlerin Rusya'daki faaliyetlerinin ve bu ülkeden çekilmelerinin Ukrayna'daki savaşın gidişatı üzerinde yaratabileceği olası etkiyi değerlendirmektedir.

Uluslararası İlişkiler Teorileri İçinde LDBT

Realizm, Liberalizm ve Büyük Tartışma

20. Yüzyılın başında Galler'deki Aberystwyth Üniversitesi bünyesinde Woodrow Wilson Uluslararası Politika Kürsüsü'nün kurulması çoğu zaman Uluslararası İlişkiler disiplini için bir milat olarak ifade edilir (Eralp, 2003:66). Şüphesiz Uluslararası İlişkiler disiplini daha eski tarihsel köklere sahiptir. Bu tarihsel köklere savaş üzerine yapılan analizler önemli bir yer tutar. Bu hususta hem Uluslararası İlişkiler hem de disiplinin Realist ekolünün arkaik referanslarından birini Thucydides'in Sparta ve Atina arasındaki Peloponnesos Savaşı üzerine yaptığı analiz oluşturur (Kagan, 2009). Thucydides savaşı güç dengelerinin değişmesi üzerinden kaçınılmaz olarak resmeder (Knox, 1973). Realizme göre savaş, insan doğasının bencil, hırslı ve güç peşinde koşan doğasının olağan bir sonucudur.

Realist düşüncenin savaş ve insan doğasına yaklaşımını anlamak adına değinilmesi icap eden bir başka düşünür Thomas Hobbes'tur. İngiliz İç Savaşı'nın Hobbes üzerindeki etkisi yadsınamaz. Aynı dönemde Kilise'nin gücü azalmakta, mutlak monarşiler, feodalizmin yerini doldurmaya başlamaktadır. Hobbes'un Leviathan'ı bu gelişmelere odaklanır (Hobbes, [1651] 2017). Leviathan, kutsallıktan arınmış, bireyleri çıkarları doğrultusunda bir araya getiren bir toplum sözleşmesini ve bu sözleşmenin oluşturduğu devleti tanımlamaktadır (Stauffer, 2010). Hobbes'a göre insan, doğası gereği sadece bencil ve çıkarıcı değil, günahkâr ve gücü amaçlayan saldırgan bir yapıya da sahiptir. İnsanların barış içinde yaşaması Hobbes'un belirttiği toplum sözleşmesi ile

haklarının bir aşkın güce devri ile mümkündür (Browning, 2016:178-179). Dolayısıyla devlet de bu devir ile insan doğasının sahip olduğu olumsuzlukların büyük ölçekte temsilcisi olacaktır. Başka bir ifadeyle, insandan bu meziyetleri devralan devlet, çıkarların korunması dolayısıyla savaşa eğilim gösterecektir. Bir Uluslararası İlişkiler teorisi olarak klasik Realizm de bu temel argüman üzerine kurulur.

Diğer yandan liberalizm, realizmden çok daha farklı bir uluslararası ilişkiler resmi çizmektedir. Bu hususta en önemli farklılık insan doğası ile ilgilidir. Liberal düşünceye göre insan, doğası gereği savaşa meyilli olmamakla birlikte savaşın kendisi de irrasyonel bir özellik taşır (Burchill, 2005:58). Bununla birlikte Uluslararası İlişkilerde liberal kuramı anlamak için klasik liberalizmin bir siyasal ideoloji olarak tarihsel gelişimini de irdelemek faydalı olacaktır. Bir siyasal ideoloji olarak liberalizmin Batı'da güçlenmesi endüstriyel devrim ile doğru orantılı olmuştur. Endüstrileşme yeni sosyal sınıfların doğmasına yol açtığı gibi bu sınıfların yönetime ortak olma isteğini de artırmıştır. Bu gelişme sınırlı yetkiye sahip ve hukuka bağlı bir yönetimin ortaya çıkmasının da önünü açmıştır (Heywood, 2019:79-80).

Öte yandan klasik liberalizmin ortaya çıkışında söz edilmesi gereken belki de ilk kişi John Locke'tur. Locke da Hobbes gibi sözleşmecî filozoflardandır. Ancak iki düşünür arasında belirgin farklar vardır. Öncelikle Locke, yönetimin tiranlığa dönüşmesini önlemek, bireylerin can güvenliği, özgürlük ve özel mülkiyet gibi doğal haklarının ihlal edilmesini engellemek adına bireylerin isyan hakkını saklı tutar (Seliger, 1963). Hobbes düşünceleriyle ulusal kilisenin ve modern devletin temellerinin atılmasına katkı sağlamış olsa da Locke seküler bir toplum sözleşmesinden bahsetmiş, devlet ve dini keskin çizgilerle ayırırken bütün dinlere tolerans tanıyarak liberal demokrasiyi feodalizmden ayrı kılan en önemli ayrıntıyı oluşturmuştur (Nadon, 2014). Bu fikirler bireyciliğin mutlakıyetçi yönetimlere karşı güçlenmesinde de rol oynamıştır.

Tüm bunların ötesinde bireye verdiği önem ve devletin ekonomiye müdahalesinin sınırlı kalması gerektiğini savunan Adam Smith devlete 'görünmez el' sıfatıyla hukuk ve düzenin devamı görevini yükler. Milletlerin Zenginliği adlı eserinde de kapitalist ekonomide bireyin önemine değinen Smith, arz ve talebin, mal ve servisler üzerindeki belirleyiciliğini vurgulamıştır (Smith, 2006). Kapitalist ekonominin belirleyicilerinin girişimci ve tüketici ilişkisi olduğuna değinmiştir. Smith'e göre liberal demokrasinin en önemli özellikleri siyasal ve özel hakların birbirinden ayrı tutulması ve devletin özel hakların ihlalinde bulunmamasıdır (Smith, 2006:407-412). Kısacası klasik liberalizm devleti, kişi hak ve özgürlüklerine zarar vermemek ve bunları korumak adına

sınırlandırmak isteyen bir siyasal ideolojidir. Bu haliyle klasik liberalizm özgürlükleri güvence altına almayı hedefleyen bir yapıya sahiptir. Bu anlayış 17. Yüzyıldan itibaren güçlenen burjuvazinin bireycilik fikrini ön plana çıkarması ve feodal yapıların aşınması ile yakından ilgilidir (Lawrence, 1989:21).

Klasik liberalizmin savunduğu görüşler daha çok iç siyasetle ilgilidir. Ancak liberal Uluslararası İlişkiler kuramı realizmden farklı olarak iç siyaset ile ilgili özelliklerin, devletlerarası ilişkilere de yansiyebileceğini iddia eder (Burchill, 2005:57). Realizm ise iç siyaset ve dış siyaset arasında net bir ayrıma gitmektedir. İç siyaset daha düşük öneme sahipken dış siyaset yüksek önem arz eder. Örneğin Realistlere göre doğa durumunun sonlanması ve orta çağ feodal yapısının yıkılıp ulus-devletin ortaya çıkması devletlerarası arena da var olan anarşik doğa durumunun terk edilmesi anlamına gelmez. Edward H. Carr'a göre, barışın tesisinde başvurulacak ortak güvenlik ve ortak değerler gibi kavramlar tamamen güce sahip olanın kendi amaçlarına ve çıkarlarına ulaşmak için, bunu dünyanın yararına gibi göstermesinden ibaret olduğudur (Carr, 1946; Milner, 2012:302). Bir toplumun içindeki egemen sınıfların kendi güvenlikleri dolayısıyla önem verdikleri barış gibi uluslararası barışın sağlanması da egemen devletler için özel bir çıkar anlamı olarak yorumlanabilir (Arı, 2004:166). Bununla birlikte liberalizm için de devlet çıkarları önemlidir ancak devlet çıkarları için iş birliği yapmak ve nisbi kazanç yerine mutlak kazanca odaklanmak daha baskın bir rol oynar.

Uluslararası İlişkilerde liberalizm ve realizm kuramları savaş ve barış konusunda da keskin ayrılıklara sahiptir. Çıkarların korunması ve kendini savunmak gibi özelliklere vurgu yapan realizme göre potansiyel tehdidin hissedildiği karşı tarafın saldırısını beklemek yerine savaşmak, meşru ve gerekli bir durumdur. Bununla beraber taraflar arasında tüm devletlerce kabul edilmiş ahlaki standartların yokluğu herhangi bir norma uygun hareket etme mecburiyetini de ortadan kaldırmaktadır (Arı, 2004:165).

Liberalizm ise bu hususta tamamen zıt bir bakış açısını yansıtır. Her şeyden önce barışın liberalizm içindeki önemi büyüktür. Şüphesiz bunun en büyük sebebi ekonomik liberalizmin verimliliğinin barış fikri ile ilişkilendirilmesidir. Örneğin, insanın şiddet ve güvensiz bir ortamda yaşaması üretim verimliliğine yansiyabilir. Özel mülkün gaspı veya şiddetin devamı hem kişiyi hem toplumu olumsuz etkileyebilir. Ticaret ve savaş birlikte var olamaz (Habermas, 1997:173). Dolayısıyla Uluslararası İlişkiler teorisi olarak liberalizme baktığımızda da savaşın olumsuz bir anlama sahip olduğu söylenebilir. Liberal devletlerdeki askeri harcamaların otoriter devletlere oranla daha düşük seviyede olması, kısılan bu harcamanın eğitim gibi sosyal ihtiyaçlar

yönünde yapılmasına yol açacak ve devletleri savaşıardan uzak tutarak barış ortamının yaratılmasına katkı sağlayacaktır (Fordham ve Walker, 2005:142). Diğer yandan, liberalizmde, bir devletin askeri harcamaları, savaş durumunda olunmasa bile kendini potansiyel hedef olarak gören diğer devletleri tedirgin edeceğinden bu devletlerin savunma harcamalarını arttırmasına ve bu harcamaların da üçüncü tarafların silahlanmasına da sebep olacağı varsayımı yapılır (Fordham ve Walker, 2005:143; Noyes, 1912:255).

Bunun yanında liberalizmin barış konusundaki temel argümanları daha çok Kant'ın 'Ebedi Barış' tezinde ve neo-Kantçı olarak adlandırılabilir teorisyenlerin LDBT içinde yer alan fikirlerinde kristalleşmektedir.

Ebedi Barış ve LDBT

Kant'ın 'Ebedi Barış' tezi kozmopolitan fikirler üzerinde yükselmektedir. Kozmopolitan düşüncenin tarihi çok eskiye götürülebilir olsa da Kant bu düşüncüyü barış konusunda teorik anlamda yorumlayan belki de en önemli filozoftur. Kant, tüm dünya devletlerini kapsayan kozmopolit bir hukuki yapı tasvir eder (Habermas, 1997:165). Bu tasvir içinde bir dünya devletinin, ya da baskın bir devletin, diğer devletleri etkisi altına aldığı bir yapıdan ziyade kendi egemenliklerini koruyan devletlerden oluşan bir federal yapı vardır (Kauppi ve Viotti, 2020:377). Diğer bir deyişle Kant, Uluslararası Hukukta devletlerin eşit egemenliği ilkesinin dikkate alındığı bir milletler federasyonunu tasvir etmektedir (Habermas, 1997:168-169). Kuşkusuz Kant'ın bu tasvirinin çok sonraları BM ve AB gibi kurumlarda vücut bulduğu söylenebilir.

Kant'ın yaşadığı dönemin siyaset felsefinde yaygın olan toplum sözleşmesi kuramını kullandığı söylenebilir (Williams ve Booth, 1999:75). Ancak Kant, diğer düşünürlerden farklı olarak, toplum sözleşmesinin uluslararası boyutuna da temas eder (Williams ve Booth, 1999:76). Örneğin Kant, Hobbes'un doğa durumunu açıklarken kullandığı savaş halini inkar etmez fakat doğa durumundaki insanlığın aydınlanma sürecinde devam eden bir ilerleme içinde olduğunu savunur (Kauppi ve Viotti, 2020:377). Kant'a göre, savaşlar birçok olumsuzluğu üzerinde taşıyalar da getirecekleri zararlar nedeniyle insanlığına ders olacak ve zamanla insanların bir araya gelmelerini sağlayacak niteliktedir (Kauppi ve Viotti, 2020:377).

Diğer yandan Kant, Hobbes'un doğa durumundan çıkış ile ilgili verdiği reçeteye bazı eklemeler yapar. Hobbes'a göre doğa durumunda kaosun, çatışma ve şiddet halinin egemen olduğu yapı ancak toplum sözleşmesiyle devlet düzenine geçilerek terk edilmektedir. Kant, toplum sözleşmesi ile devlet içinde sağlanan yasalara tabi olunarak gerçekleşen konsensüsün yeterli

olmayacağını ve bunun eksik kalacağını söyler. Bu eksikliğin giderilmesi, diğer devletlerle kurulacak ilişkilerle mümkün olacaktır. Bu doğrultuda 'Ebedi Barışın' sağlanması için hem devlet içinde hem de devletler arasında sivil ilişkiler gelişmelidir (Franceschet, 2000:283). Dolayısıyla, insanlığın 'Ebedi Barışa' yolculuğunda en önemli katkıyı aydınlanma, ticaret ve getirdiği yıkımdan dolayı ders çıkartılan savaşlar yapacaktır.

'Ebedi Barış' tezinin devletlerin cumhuriyetçi bir anayasaya sahip olması, serbest ticaret ve karşılıklı bağımlılığın şekillendirdiği kozmopolit bir hukuk anlayışı ile uluslararası örgütlerin ve hukukun üzerine kurulduğu söylenebilir (Russett ve Oneal, 2001:271). Benzer bir şekilde, LDBT içinde de 'Ebedi Barış' tezinin üstüne kurulu olduğu söz konusu üç unsur öne çıkar (Habermas, 1997:171; Russett, Oneal ve Davis, 1998:441). İlk unsur liderlerin halka karşı sorumluluğunun daha fazla olduğu cumhuriyetçi anayasalara sahip, ya da modern yorumuyla demokrasilerin savaşa daha az eğilimli olduğu hususudur. Örneğin savaşın yarattığı şiddet, yıkım ve ekonomik problemler önce halkı etkilemektedir. Dolayısıyla halka karşı sorumlu liderler halkın çıkarlarına zarar verecek savaşlardan uzak duracaklardır (Habermas, 1997:171). İkinci unsur serbest ticaret ile ulus-ötesi ilişkilerin arttığı bir uluslararası arenada savaşların azalacağı düşüncesidir. Savaş ticaretin zarar görmesine hatta ticari ilişkilerin tamamen durmasına yol açabilir. Son husus ise uluslararası hukuk ile uluslararası kurumların güçlendiği bir dünyada devletlerin savaşa eğiliminin azalacağı varsayımdır. Kant'ın ölümünden çok sonraları ortaya çıkan BM gibi kurumlar bu fikrin yansıması olarak görülebilir.

Rousseau, Cobden, Schumpeter ve Doyle gibi birçok düşünürü göre savaşların patlak vermesi demokratik olmayan yönetimlerin işidir (Burchill, 2005:58-59). Savaşların getirdiği olumsuzluklar genellikle halkın zararına olacağı için demokratik yönetimlerin savaşa eğilimi azalacaktır. Bu yüzden halk kitlelerinin temsili demokrasiler ile yönetime katılımı, devletin savaşa hevesli elit grupların elinden yavaş yavaş kurtulmasına neden olabilir. Diğer bir deyişle, LDBT'ye göre yönetici elitin, keyfi hareketlerinden kurtulan devletler savaşlara katılırken daha zor karar almaya başlarlar.

Kısa ve öz bir şekilde ifade edilecek olursa, LDBT demokrasilerin birbiriyle savaşmayacağı vurgusunu yapmaktadır. (Kant, [1795]1983; Heywood, 2011:64). Bu bakış açısına göre savaşa eğilimli olan yönetimler genellikle otoriter özelliklere sahiptir (Doyle, 1986:1151). Kendi meşruiyetleri adına savaşları güç gösterisi haline getirebilecek bu yönetimler savaşa daha isteklidir (Heywood, 2011:64). LDBT'yi savunan yazarlara göre liberal ve demokratik değerlerin yayılması ile savaşlar sona erecektir (Fukuyama, 1992).

Savaşa girecek olan devletler, ya demokratik devletlerin tehdit olarak algılandığı demokratik olmayan devletlerdir ya da diktatörlük ile yönetilen devletlerden oluşmaktadır. Bunun en güzel örnekleri, 19. yüzyılın ilk yarısında İngiltere ve ABD arasında yaşanan savaşın ardından İngiltere'nin ABD'yi tanımaması, tüm sömürge mücadelelerinin içinde Fransa ve İngiltere'nin I. Dünya Savaşı'nda liberal olmayan Almanya'ya karşı birlikte hareket etmesi ve II. Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin NATO gibi barışın tesisi adına diğer liberal devletlerle anlaşmalara ortak oluşudur (Doyle, 1986:1156).

Sovyetler Birliği Sonrası LDBT

Sovyetler Birliği'nin yıkılması ve Soğuk Savaş'ın sonu liberal tezlerin yeniden canlanmasına yol açmıştır. 1990'lı yıllarda dünyada yaşanan değişiklikler hem uluslararası sistemde hem de küreselleşme ile aşınmaya başlayan ulus devlet fikrinin yapısında bazı değişikliklere neden olmuştur. Eski Doğu Bloku ülkelerinin kapitalist dünyaya eklenmesi ve liberal kurumlara bağlanması dünyayı yeni bir döneme sokmuştur. Sovyet Birliği döneminde sosyalist blokta yer alan bazı ülkeler AB üyesi olmuş ve kapitalist sisteme eklenmiştir. Dünya hızla soğuk savaşın güvenlikçi tedirgin ortamından kurtulmaya başlamıştır. Hatta bazı teorisyenler bu durumu tarihin sonu olarak bile nitelendirmiştir (Fukuyama, 1992).

Diğer yandan farklı coğrafyalarda etnik çatışmalar sürmüştür. Yugoslavya örneğinde olduğu gibi bazı devletler kendi içindeki bölünmüş güçlerin serbest kalması ile farklı problemleri ile karşı karşıya kalmışlardır (Francis, 2000). İdeolojilerin güç kaybetmesi ile boşluğu dolduran kimlik siyaseti kültürel grupların bile özerklik taleplerinde bulunmasına neden olmuştur. Küresel ekonominin gelir dağılımında yarattığı uçurum sosyal anlamda kopuşlara ve bazı kesimlerin siyasal anlamda köktencilğe evrilmesine neden olmuştur. Bu atmosferde bazıları Soğuk Savaş döneminde çatışmalara ve gerginliklere neden olan ideolojinin artık yerini din olgusuna bıraktığını iddia etmiştir (Huntington, 1993). Ancak burada dikkat çekilmesi gereken unsur Habermas'ın (1997:173)'Ebedi Barış' ile ilgili eleştirisinde de altını çizdiği kapitalist endüstrileşme sürecinin yarattığı gerilimlerin emperyalist savaşları doğurabileceği gerçeğidir.

Öte yandan Soğuk Savaş döneminde komünizm tehlikesine karşı desteklenen radikal köktendinci gruplar 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından dünya politikasında yeni bir dönemin açılmasına neden olmuştur. Devlet dışı bu grupların faaliyet gösterdiği ülkeler demokratikleştirilmek adına ABD önderliğindeki koalisyon güçleri tarafından işgal edilmiştir. Başka bir ifadeyle

liberaller artık liberal olmayanlara sadece müdahale etmemekte, demokrasi ihraç ederek rejimlerini de değiştirmektedir (Hermann ve Kegley, 2001).

Söz konusu gelişmelere rağmen LDBT'ye uluslararası kurumların ilgisi- nin devam ettiği söylenebilir. Örneğin, 11 Eylül saldırıları dolayısıyla ulusla- rarası güvenlik gündemini belirlemek adına, 2005 yılında bir BM zirvesinde, eski BM genel sekreteri Kofi Annan'ın önerisiyle liberal barışın tesisi için bir komisyon dahi kurulmuştur (Barnett, 2006). Ancak 2000'li yıllarda ve sonra- sında eski Sovyet coğrafyasının farklı bölgelerinde yaşanan gerilimler LD- BT'nin sorgulanmasında asıl önemli unsurlar haline gelmiştir.

Rusya-Ukrayna Savaşı

Kant'ın öne sürdüğü 'Ebedi Barış' fikri, içindeki tüm çelişkileriyle birlikte II. Dünya Savaşı sonrasında devletleri bir araya getiren uluslararası antlaşma- lar ve örgütler ile günümüze dek ulaşmıştır. Bu fikri somutlaştıran en güzel örnek belki de Avrupa bütünleşmesidir. Avrupa Birliği'nin geleceği konusun- da tartışmalar sürse de birlik bugün kendi içinde ekonomik bir bütünleşme üzerinde yükselen barış düzenine sahiptir. Soğuk Savaşın bitimiyle bağım- sızlığını kazanan bazı eski Doğu Bloku ülkelerindeki demokratik ve liberal değişimler ile bunların AB ve diğer liberal kurumlara eklenmesi, LDBT için önemli gelişmeler olarak görülebilir.

Diğer yandan, eski Sovyet coğrafyasının çeşitli bölgelerinde yaşanan ge- rilimler LDBT'nin sınırlarını da ortaya koymaktadır (Walt, 2022). Şüphesiz bu gerilimler Uluslararası İlişkilerde Realist kuramın etkisinin hala devam ettiğinin de göstergesi durumundadır. Bu gerilimlere en son örnek 2022 yı- lının Şubat ayında başlayan Rusya-Ukrayna Savaşı olmuştur. Rusya'da özel- likle Vladimir Putin'in iktidara gelmesiyle artan otoriterleşme ve demokratik kurumların işlevsiz hale gelmesi, LDBT perspektifinden bakıldığında Rus- ya-Ukrayna Savaşı'nın nedenleri arasında sayılabilir. Putin içeride ve dışarıda iktidarını güçlendirmek adına muhaliflerini Makyavelist tekniklerle ortadan kaldıran bir otokrattır (Filipoy, 2017). Bu açıdan bakıldığında LDBT'nin özel- likle vurgu yaptığı siyasi yönetimin halka karşı demokratik sorumluluklarını Rusya örneğinde bulmak güçtür. Bununla birlikte Putin yönetimi, savaşları güç gösterisi haline getiren otoriter bir yönetime verilebilecek güzel bir ör- nektir. Putin yönetimi, iktidarının ilk yıllarında Çeçenistan ile başlattığı as- kerî operasyonları 2008 yılında Gürcistan müdahalesi ile devam ettirmiştir. Kırım'ın işgali ve sonrasında Ukrayna'nın doğu bölgelerindeki çatışmalar, bu bölgelerdeki ayrılıkçıların desteklenmesi buna benzer diğer adımlardır. Bu

yönetim son olarak ise 2022 yılının Şubat ayında Ukrayna'yı geniş çaplı işgal ederek başlattığı savaş ile saldırgan tutumunu devam ettirmiştir.

Realist kuram perspektifinden, Rusya-Ukrayna savaşının temel sebeplerinden birinin Ukrayna'nın Avrupa'ya yakınlaşması olduğu yorumu yapılabilir. Ukrayna 2000'li yılların başından itibaren Batı ve Rusya arasında bir nüfuz mücadelesine tanıklık etmiştir (Cengiz, 2020:602-604). Rusya'nın Ukrayna'ya uyguladığı baskı da bu mücadele içinde şekillenmiştir. Bu doğrultuda Rusya, 2004 yılındaki seçimlerde Rus yanlısı aday Viktor Yanukoviç'i desteklemiştir (Masters, 2023). Ancak Yanukoviç'in seçimi kazanmasının ardından başlayan protestolar 'Turuncu Devrimi' doğurmuştur (DW, 2022). Turuncu Devrim Yuşçenko'nun iktidara gelmesiyle sonuçlanmış olsa da Rus baskısı ülke üzerinde devam etmiştir. Sonraki yıllarda Yanukoviç'in tekrar iktidara gelmesi ve daha önce sözü verilen Avrupa Birliği ile Ortaklık Anlaşması'nı imzalamaktan kaçınması üzerine ülkede tekrar ciddi protestolar başlamıştır (BBC News, 2014). Bu protestolar sonucunda iktidara gelen hükümetin Batı yanlısı politikaları ise Rusya'nın Ukrayna'ya müdahalesinin önünü açan nedenler olarak görülmüştür (Masters, 2023).

Aynı perspektiften, belki de daha önemli olan bir diğer sebep ise NATO'nun genişleme sürecidir. 1999 yılında NATO'ya katılan Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti gibi üyelere ek olarak, 2004 yılında organizasyona dahil olan Bulgaristan, Estonya, Letonya, Litvanya, Romanya, Slovakya ve Slovenya ile genişleyen NATO'nun Rusya'yı tedirgin ettiği yorumu yapılabilir. Bu ülkelerin NATO üyesi olmasıyla birlikte Rusya'nın Batı sınırında NATO üyesi olmayan sadece Belarus, Ukrayna ve Gürcistan kalmıştır. Realist teorisyenler, bu genişleme süreciyle başlayan ve sonrasında Gürcistan ve Ukrayna gibi ülkelerin ABD tarafından üyelik için önerilmesiyle devam eden tedirginlik halinin Rusya-Ukrayna Savaşı'nın fitilini yaktığının altını çizmişlerdir (Walt, 2022). Dahası Ukrayna ve NATO arasındaki ilişkiler Ukrayna üye ülke olmamasına rağmen 2022'ye dek artmıştır (Masters, 2023). NATO'nun genişleme sürecini kendisine bir tehdit olarak gören Putin yönetimi, 2014 yılında Kırım'ı ilhak etmiş, sonrasında da Donetsk ve Luhansk'taki ayrılıkçı hareketleri desteklemiştir.

Buna rağmen liberal Batı'nın Rusya'nın agresif tutumuna verdiği ilk tepki ekonomik yaptırımlar üzerinden olmuştur. Ukrayna'nın genel işgali ve savaşın başlamasıyla her ne kadar Batı Ukrayna'ya askeri yardımını arttırsa da bugün Rusya'ya karşı yürütülen mücadelenin bir kısmının ekonomik yaptırımlar üzerine kurulu olduğu söylenebilir. Diğer yandan Ukrayna, AB ve NATO üyeliği hayallerine ulaşmadan Rusya ile bir savaşın içine düşmüş olduğu

için de söz konusu çatışmada uluslararası örgütlerin rolü de sınırlı kalmaktadır. Dahası eski Doğu Bloku ülkelerinde AB üyeliğinden ümidin kesildiği istikrasız yapı bölgede barışın uzak bir ihtimal olduğu iddialarına neden olmaktadır (Matveeva, 2022). Bu yüzden Rusya-Ukrayna Savaşı'nda uluslararası örgütlerin rolünden ziyade LDBT'nin barışın sağlanmasında büyük önem verdiği serbest ticaret ve ekonomik çıkarların zedelenmesi savaşın gidişatına etki edebilecek unsurlar olarak ön plana çıkmaktadır.

Ukrayna'daki Savaşın Ortak Ekonomik Çıkarlara Etkileri

Rusya-Ukrayna Savaşı hem çatışmanın yaşandığı Avrasya bölgesindeki hem de bu bölgenin dışında yer alan ülkeler için bazı olumsuz ekonomik sonuçlar doğurmaktadır. Elbette savaşın doğrudan tarafı olan Rusya ve Ukrayna ciddi ekonomik kayıplar vermektedir. Diğer yandan savaş, çatışmalara doğrudan dahil olmasa da üçüncü taraflar için de büyük maliyetler yaratmaktadır.

Her şeyden önce savaş Ukrayna için büyük ekonomik kayıplar yaratmıştır. Örneğin ülke ekonomisi için önemli bir yere sahip olan tarım sektöründe buğday, sanayide ise çelik üretimi savaştan büyük yara almıştır (Lasocki, 2023). Şiddetli bombardıman altında, şehirleri ve altyapısı harap olmuş bir ülke, yetişmiş insan kaynağı yoğun göç ve cephede yok olan bir nüfus, varını yoğunu savaşmaya adanmış bir ekonomi ile büyük bir yıkım söz konusudur. BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği'ne (OHCHR) göre savaşta şimdiye kadar 20000'den fazla sivil yaşamını yitirmiş on binlercesi de yaralanmıştır (OHCHR, 2023). Ülkede sağlık hizmetleri neredeyse yerine getirilemez halde-dir. Dünya Sağlık Örgütü'nün verilerine göre Ukrayna'da kronik hastalıklarla mücadele eden milyonlarca kişi tedavi imkânı bulamazken, savaş birçok kişi üzerinde onarılması güç psikolojik yaralar açmıştır (Ravelo, 2023). Savaşın demografik maliyeti ise 8 milyondan fazla Ukraynalının mülteci konumuna geçmesi olmuştur (BM Mülteciler Yüksek Komiserliği, 2023). Ukrayna'nın birçok bölgesinde hastanelerin ve okulların içinde bulunduğu birçok kamu binası ya hasar görmüş ya da yıkılmıştır (Lasocki, 2023). Benzer bir şekilde ülke için büyük önem arz eden limanlar, havaalanları, köprüler ve yollar ciddi hasar görmüştür. Tüm bunlar kuşkusuz Ukrayna için telafisi pek kolay almayan derin sosyal ve ekonomik zararlar yaratmaktadır.

Öte yandan saldırgan ve işgalci taraf Rusya için de büyük kayıplar söz konusudur. Kuşkusuz savaşın yarattığı askeri harcamalar bunların başında gelir. Rusya Ukrayna'daki savaş için milyarlarca dolarlık savunma harcaması yapmaktadır (Aleksashenko, 2023). Bu maliyetler şüphesiz vergiler yoluyla vatandaşların üzerine yıkıldığından Rus halkının refahını doğrudan

etkilemektedir (Grozovski, 2023). Diğer yandan Rusya'ya uygulanan yaptırımların bu ülke için ağır ekonomik sonuçları da kayda değerdir. Rus finans sistemi üzerindeki uluslararası yaptırımlar ve birçok bankanın SWIFT sisteminden çıkarılması özellikle ithalat ve ihracat işlemlerinde ciddi aksaklıklar yaratacak boyuttadır (International Monetary Fund [IMF], 2022). Savaş yaptırımlarının sonucu olarak Rusya'da milyonlarca kişinin işsiz kalacağı tahmin edilmektedir (Brandy, 2022). Bununla birlikte ülkede sanayi için gerekli yüksek teknoloji ürünlerinin ithalatının azalmasıyla üretimin de düşeceği altı çizilebilir (Prokopenko, 2022). Tüm bunlardan bağımsız çok uluslu şirketlerin ve küresel yatırımcıların ülkeyi terk etmesi de Rus ekonomisini derinden etkileme potansiyeline sahiptir. Ancak tüm bu olumsuzluklara rağmen Rus ekonomisinin beklenenden daha iyi bir performans sergilediği de söylenebilir (Prokopenko, 2022). Savaşın Rusya için yarattığı ekonomik olumsuzluklar şu an için savaşın sürdürülmesine sağlam bir engel olarak gözükmemektedir.

Karşılıklı bağımlılık teorileri, devletlerin kazan-kazan bakış açısıyla birbirine yaklaştığının altını çizse de bu durum kriz anlarında herkesin kaybettiği sonuçlar doğurabilmektedir (Burchill, 2005:64-66). Küresel çağda dünyanın herhangi bir bölgesinde yaşanan krizlerin etkileri hızlı bir şekilde tüm dünyaya yayılmaktadır. Zaten LDBT'nin temel varsayımlarından olan uluslararası serbest ticaretin gelişmesi ve savaşların herkes için olumsuz sonuçlar doğuracağı fikri de bu anlayış ekseninde yer alır. O yüzden savaşa taraf olmasa da üçüncü devletler de savaştan olumsuz olarak etkilenirler.

Ukrayna'daki savaşın üçüncü taraflar için yarattığı maliyetle ilgili verilebilecek ilk örnek; savaşan taraflara doğrudan ve dolaylı olarak tahsis edilen ekonomik ve askeri yardımların yarattığı maliyetlerdir. Birçok batılı devlet Ukrayna'ya savunma desteği sağlamaktadır. Örneğin; Amerika Birleşik Devletleri Ukrayna'ya 70 milyar Avro'nun, Avrupa Birliği ise 50 milyar Avro'nun üzerinde ekonomik, insancıl ve askeri yardım yapmaktadır (Trebesch vd., 2023:2).

Öte yandan savaşa destek vermeyen taraflar da Ukrayna'da yaşanan savaştan olumsuz etkilenmektedir. Her şeyden önce savaş dolayısıyla tedarik zincirinde yaşanan sorunlar ve mülteci krizi bölgedeki ülkeler için ciddi maliyetler yaratmaktadır. Moldova'nın mülteci krizi ile ilgili içine düştüğü ekonomik durum burada uygun bir örnek olacaktır. Moldova hükümeti savaşın yarattığı bu olumsuzlukların üstesinden gelmek için IMF'den yardım talebinde bulunmuştur (IMF, 2022).

Ancak günümüz dünyasında savaşın olumsuz etkileri sadece bölgesel değil küresel olarak da hissedilmektedir. OECD'nin verilerine küresel gelirmede savaş dolayısıyla yıllık 2,8 trilyon dolar gibi bir azalma beklenmektedir

(OECD, 2022b). Enerji fiyatlarının yükselmesi üretim maliyetlerini artırırken dünya genelinde yüksek enflasyon normal hale gelmektedir. Bölgede yaşanan çatışma, gıda fiyatlarını artırmakta ve gelişmekte olan bazı fakir ülkelerde ciddi açlık tehlikesi ortaya çıkarabilmektedir (Wiseman ve Mchugh, 2023). Diğer bir deyişle savaşın küresel etkileri kırılğan ekonomiler üzerinde daha yıkıcı olabilmektedir.

Savaş nedeniyle tedarik zincirinde çeşitli sorunların ortaya çıkması küresel ekonomiyi olumsuz etkilemektedir. Rusya ve Ukrayna'nın otomotiv sanayisinde kullanılan bazı değerli madenlerin tedarikçisi olduğu düşünüldüğünde bu madenlerin arzında yaşanacak aksaklıklar üretimi doğrudan etkileyecektir. Örneğin otomobillerin üretiminde kullanılan nikelin ve alüminyumun fiyatındaki son artışlar Rusya-Ukrayna Savaşı'nın neticesi olarak görülebilir (OECD, 2022a:4). Bunun yanında cep telefonu, bilgisayar ve otomobil endüstrisinde ihtiyaç duyulan çiplerin üretiminde kullanılan Neon gazının dünyadaki en önemli tedarikçilerinden birinin Ukrayna olduğu da düşünülürse, savaş ile neon gazı arzı da kesintiye uğrayacaktır (Alper, 2022).

Yukarıda kısaca özetlenen gelişmeler LDBT'nin önem verdiği savaşın olması ortak ekonomik çıkarlara etkisinin sadece sınırlı bir tarafını göstermektedir. Bunun yanında ortak ekonomik çıkarların bu gelişmelerden zarar göreceği aşikâr olsa da altı çizilmesi gereken bir başka husus saldırgan ve işgalci bir taraf olarak Rusya'ya uluslararası sermayenin göstereceği tepkiyle alakalı olabilir. Şüphesiz bu noktada günümüz dünyasının en önemli ekonomik aktörlerinden olan çok uluslu şirketlerin davranışları belirleyici olma potansiyeline sahiptir.

Savaşa Küresel Şirketlerin Tepkisi: Rusya'da İş Yapmak ya da Yapmamak

Serbest ticaret ve ekonomik çıkarlar söz konusu olduğunda savaşın yarattığı koşullar ile ilgili konuşulması gereken bir başka aktör çok uluslu şirketlerdir. Rusya-Ukrayna savaşı ile Batı tarafından uygulanan ekonomik yaptırımlar sonrası gerek bu yaptırımların yarattığı sonuçlar gerekse ticari itibarlarını dikkate alan çok sayıda küresel şirket Rusya'daki ticari faaliyetlerine ya son vermiştir ya da bu faaliyetleri askıya almıştır.

İlk olarak BP, Shell ve Exxon gibi büyük petrol şirketleri Rusya'daki faaliyetlerine ve ortaklıklarına son verdiler (Kolhatkar, 2022). Bu şirketleri farklı sektörlerde faaliyet gösteren yüzlerce başka küresel şirket takip etti (Sullivan, 2022). Söz konusu şirketlerin Rusya'daki faaliyetlerine son vermesinin

en büyük nedeninin kendi ekonomik çıkarları olduğu söylenebilir. Dünyanın farklı bölgelerinde ticari faaliyetleri olan bu şirketler, itibarlarının zedelenmemesine ve sosyal sorumluluklarına büyük önem vermektedirler (Hennigfeld, Pohl ve Tolhurst, 2006). Diğer bir ifadeyle, bu şirketlerin Rusya'dan ayrılmasının en büyük nedeni olarak tüketicilerin, yatırımcıların ve devletlerin olası doğrudan ve dolaylı yaptırımları gösterilebilir. Örneğin bazı paydaşlar boykot yoluyla şirketleri cezalandırma yolunu seçebilir (Matten, 2022). Tüketiciler bu konuda ilk akla gelen paydaşlar olsa da etik değerleri ön planda bulunduran hissedarlar yatırımlarını söz konusu şirketlerden çekebilirler. Bu hissedarların yanı sıra sadece ekonomik kaygıları olan yatırımcılar bile Rusya'da iş yapan şirketlerdeki yatırımlarından vazgeçebilirler. Nitekim savaşın başlamasıyla birçok yatırımcı ülkeden çıkış yapmıştır (Gillers, 2022). Yatırımlarında etik kriterlere uyma idealine sahip bazı emeklilik fonlarının Rusya'dan çekilmesi buna güzel bir örnektir (Verney, 2022).

Çok uluslu şirketlerin bir ülkeden ayrılmak için aldığı kararlar devletlerin çıkarlarını yakından ilgilendirmektedir. Örneğin bu kararların Rusya üzerinde kısa dönem ve uzun dönem ekonomik etkileri mevcuttur. Bugünün küresel dünyasında çok sayıda küresel şirketin Rusya ile ilişkisini kesmesi hem üretim hem de lojistik zincirinde muazzam zararlar doğuracaktır. Bu şirketler Rusya'da vergi ödemekte, ülkeye teknoloji transferi yapmakta ve en önemlisi istihdam yaratmaktadır. Örneğin; savaş başlamadan önce Rusya'da 850 restorana sahip McDonald's şirketinin ülkeden çekilmesi 60.000'in üstünde kişinin işsiz kalması anlamına gelmektedir (Shehadi, 2022a).

Bununla birlikte şirketlerin aldığı Rusya'dan çekilme kararları, bu şirketler ve tedarikçileri üzerinde olumsuz sonuçlar doğururken savaşa taraf olmayan üçüncü devletlerin de bu kararlardan dolaylı olarak etkilendiği söylenebilir. Bu yüzden söz konusu şirketlerin kayıtlı olduğu bazı ülkeler savaşın bitmesi yönünde diplomatik yolları kullanabilirler. Bu da doğal olarak barış için uluslararası bir kamuoyunun oluşmasına katkı sağlayacaktır (Insider, 2023).

Son tahlilde çok uluslu şirketlerin Rusya'dan çekilmesinin doğrudan ve dolaylı birçok olumsuz ekonomik etkisinin olacağı tahmini yapılabilir. Ancak tüm bunlardan öte bu şirketlerden bazılarının bugün küresel dünyanın parçası haline gelmiş değerleri de temsil ettiğini unutmamak gerekir. Örneğin, bazı teknoloji şirketleri online platformlardaki içeriklerinin Rus pazarından çekildiğini duyurmaktadır. Rusya'dan çekildiğini açıklayan Netflix bu konuda en önemli örnektir. Söz konusu çıkış kararının alınmasında etik duruşun ötesinde bazı finansal gerekçelerin olduğu da doğrudur. Netflix'in bu kararı almasında şirketin kullandığı Visa ve Mastercard gibi ödeme araçlarının

ülkedeki faaliyetlerini durdurduğunu açıklaması rol oynamıştır (Shaw, 2022). Bu durum küresel şirketlerin davranışlarının birbirini nasıl etkilediğine ve LDBT'nin yukarıda altını çizdiği uluslararası ticaretin oluşturduğu ulus-ötesi ilişkilerin karmaşık yapısına örnek olacak niteliktedir. Netflix dışındaki diğer örnekler, Disney, Warner Bros. ve Sony Pictures gibi şirketlerin vizyona girmesi planlanan bazı yeni filmlerin gösteriminin askıya alındığını duyurması olabilir (Sullivan, 2022). Tüm bu şirketlerin Rusya'daki hizmetlerini durdurması ekonomik sonuçların yanı sıra Rus halkı için sosyal ve psikolojik sonuçlar da doğurabilir. Başka bir ifadeyle, çok uluslu şirketler bazen küresel ve liberal değerlerin de temsilcisi konumundadırlar. Bu şirketlerin bazıları özellikle Soğuk Savaş sonrası eski sosyalist coğrafyaya yayılan liberal değerlerin sembolü olarak tasvir edilmiştir. (Kolhatkar, 2022).

Kuşkusuz bazı çok uluslu şirketler Rusya'daki faaliyetlerini durdururken bazıları da ülkeden çıkmak konusunda pek istekli değildir. Yale Üniversitesi tarafından hazırlanan veri tabanında şirketlerin bazıları Rusya'daki tüm faaliyetlerini tam olarak durdurmasa da uzun dönemde ülkeden çekileceklerinin sinyalini vermektedir (Sonnenfeld, 2022). Şirketlerin a ile f arasındaki harflerle sıralandığı söz konusu liste ile Rusya'dan tamamen çekilen şirketlere a, faaliyetlerini geçici olarak durduranlara b, faaliyetlerinin büyük bir kısmına son veren ancak ülkede hala ticari varlığını sürdürenlere c, Rusya'ya yeni yatırımlar yapmaktan kaçınanlara d ve tüm faaliyetlerine her zaman olduğu gibi devam eden şirketlere de f notu verilerek kamuoyu baskısı oluşturulmaktadır (Sonnenfeld, 2022:3). Yale Üniversitesi'nin bu listesi, bir yandan şirketleri ifşa ederken diğer yandan iletişim araçlarının günümüz dünyasında yarattığı imkanlar ile Kant'ın 'Ebedi Barış' tezinden beridir vurgulanan uluslararası sivil toplum ve dünya kamuoyu fikrinin oluşmasına katkı sağlamaktadır. Başka bir ifadeyle, bugünün küresel iletişim çağında, dünyanın farklı yerlerinde yaşanan hak ihlalleri küresel kamuoyunun tepkisine yol açabilmektedir (Habermas, 1997:176).

Küresel şirketlerle ilgili yukarıda bahsedilen tüm gelişmeler LDBT'nin serbest ticaret ve ortak ekonomik çıkarların savaş ile zarar göreceği fikri üzerinden değerlendirilebilir. Ancak bu şirketlerin Rusya'yı barışa zorlayacak etki yapabilmesi adına bazı engeller de bulunmaktadır. Her şeyden önce her ne kadar Batı merkezli bazı şirketler Rusya'dan çekilme kararı alsada bunlardan başka birçok şirket ülkedeki faaliyetlerini sürdürmektedir. Örneğin Alibaba, Didi, Huawei, Lenovo ve Xiaomi gibi teknoloji firmalarının da içinde bulunduğu birçok Çin merkezli şirket Rusya'daki faaliyetlerine devam etmektedir (Shehadi, 2022b). Rusya'daki faaliyetlerini sonlandıran veya askıya alan şirketlerin çoğunluğunun merkezi Kuzey Amerika veya Avrupa'daki

liberal demokrasilerdir. Ancak Aralık 2022'de yapılan bir akademik çalışmaya göre Rusya'da faaliyetlerini tamamen durduran Avrupa ve G7 merkezli şirket oranı sadece %8,5 civarındadır (Evenett ve Pisani, 2023). Birçok şirketin Rusya pazarında faaliyetlerine devam etmesi, bu şirketlerdeki yöneticilerin hisse sahibi yararına hareket etme yükümlülüğü göz önünde bulundurulduğunda haklı gerekçelere de sahiptir. Ancak her halükârda Rusya'dan ayrılan çok uluslu şirketlerin sayısının düşük kalması, bu şirketlerin, savaşın gidişatında yapacağı etkinin sınırlı kaldığını gösterir.

Rusya-Ukrayna Savaşı'nda rol oynayan bir başka aktör ise savunma endüstrisinde faaliyet gösteren özel işletmeler ile güvenlik ve istihbarat gibi hizmetler veren askeri şirketlerdir. Rusya-Ukrayna savaşında Ukrayna'yı destekleyen silah şirketlerinin liberal değerleri savundukları için etik şirketler olduğu iddia edilse de bu şirketler savaşın devam etmesini kendi çıkarlarına uygun görme eğilimindedir (Sommer, 2022). Bu durum hiç kuşkusuz LDBT'nin temel argümanlarına da uymamaktadır. Diğer yandan, askeri şirketler de savaşın devam etmesinden nemalanabilirler. Ulusal hükümetler bu şirketlerle demokratik ve şeffaf ilişkiler kurmadığı sürece söz konusu şirketleri diğer özel şirketlerle aynı platformda değerlendirmek de pek makul olmayacaktır. Yukarıda bahsedilen çok uluslu şirketlerden farklı olarak bu şirketler, Rusya dışında, Putin yönetimine bağlı olarak hareket etmektedir (Kerby, 2023). Bununla birlikte Ukrayna'daki savaşta rol oynayan bazı Rus askeri şirketleri özel bir şirketten çok Putin yönetiminin paralı askerleri görünümündedir (Reynolds, 2019:1). Yukarıda da ifade edildiği gibi demokratik olmayan yönetimlerdeki yönetici elitler savaşa daha meyillidir (Burchill, 2005:58-59). Birçok askeri şirketin yönetim kadrosu ile Putin yönetimi arasındaki şeffaf olmayan ilişkiler buna güzel bir örnek teşkil etmektedir (Tovar ve diğerleri, 2022).

Öte yandan, şirketlerin yanı sıra Rusya'daki şirketlerden yatırımlarını çekmek isteyen büyük emeklilik fonları gibi yatırımcıların da gelecekte olası bir barış için oynayacağı rol sınırlıdır. Hatta bu yatırımcılar ülkeden çıkmak konusunda çeşitli problemlerle karşı karşıyadır. Şüphesiz bu problemlerden en büyüğü artık yatırımlarının savaş öncesi değerlerinin çok altına olduğu gerçeğidir (Gillers, 2022). Söz konusu yatırımcıların Rusya'da bulunan hisseleri neredeyse yok olmuş durumdadır. Dolayısıyla bu yatırımcıların yatırımlarını ülkeden çekmesinin Rus ekonomisi üzerinde yaratacağı etki sınırlı düzeyde olacaktır.

Son olarak ifade edilmesi gereken bir başka husus küresel şirketlerin Rusya pazarını terk etmesinin riyakâr bir tutum olduğu ile ilgilidir. İşgalin, savaşın ve saldırgan devletlerin boykot edilmesi ve cezalandırılması için Rusya'dan çekilen Batı merkezli küresel şirketlerin gösterdiği çaba ne yazık ki dünyanın

farklı yerlerinde devam eden diğer çatışmalar konusunda gösterilmemiştir (Matten, 2022). Suriye'deki savaşta ya da Çin'in Uygurlu Türkler'e uyguladığı insan hakları ihlallerinin görmezden gelindiği bir uluslararası arenada küresel şirketlerin bu tavrının LDBT üzerinden okunmasını olanaksız kılmaktadır.

Özetle, savaşlar bir taraftan başarısız otokratik rejimlerin iç politikada meşruiyetini tekrar kazanma yolunda bir araç olarak kullanılırken diğer taraftan herkesin zararına olan sonuçlar yaratmaktadır. Savaş karşıtlığının sert bir şekilde cezalandırıldığı Rusya'da Putin yönetimi iktidarının meşruiyetini Ukrayna'daki savaşa bağlamaktadır. Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi Rusya'da halkın siyasi yönetim üzerinde baskı kurması pek mümkün gözükmemektedir. Ülkede halkın Ukrayna'da yaşananlara savaş ya da işgal demesi bile suç haline gelmiştir (Simon, 2022). Bu yüzden LDBT perspektifinden Ukrayna'daki savaşa yaklaşıldığında, uluslararası kamuoyunun yaratacağı baskı önem kazanmaktadır. Ancak uluslararası arenada Rusya BMGK'da veto yetkisine sahip daimî üye olduğundan Rusya-Ukrayna Savaşı'nda liberal kurumsalcılığın da bir ölçüde işlevsiz kaldığı yorumu yapılabilir.

Bununla birlikte Rusya'nın Ukrayna'da olası kazanımlarının dünyanın ihtilafli bölgelerinde başka çatışmaları doğurma potansiyeli olduğunu söylemek de yanlış olmayacaktır. Bu nedenle Ukrayna'daki savaş LDBT için önemli bir sınav olacaktır. Çin'in tarihsel olarak Tayvan'ı doğal bir parçası olarak görmesi ve yakın gelecekte bu ülkeyi topraklarına katma ideali buna verilebilecek en önemli örnektir (Hale, 2023). Çin-Tayvan ilişkileri ve olası bir savaş durumunda yapılacak analizin odağını kuşkusuz liberal değerler oluşturacaktır.

Yukarıda sayılan olumsuzluklara rağmen Rusya-Ukrayna Savaşı'nın liberal ülkeleri birbirine yaklaştırdığı da unutulmamalıdır (Fukuyama, 2022). NATO içinde konsolide olan liberal Batı Rusya'ya karşı askeri ittifakını güçlendirmektedir. Dahası LDBT'nin baş aktörleri olan liberal demokrasiler Ukrayna'ya silah yardımını her geçen gün daha da artırmaktadır. Örneğin LDBT'nin bir yansıması olarak nitelenen AB bile Ukrayna'nın silahlanması için yeni adımlar atmaktadır (European Council, 2022). Şüphesiz bu adımlar LDBT'nin üzerine inşa edildiği yukarıda ifade edilen değerler ile uyuşmamaktadır.

Bunların dışında, bir küresel aktör olarak çok uluslu şirketlerin Rusya'ya karşı bazı ekonomik müeyyideler doğurduğu aşikardır. Ancak çok uluslu şirketlerin işgalci bir devlet olarak Rusya'yı durdurmak veya olası bir barışta rol oynamak hususunda sınırlı bir etkisinin olacağı yorumunu yapmak yanlış olmayacaktır.

Sonuç

Bir uluslararası ilişkiler teorisi olarak liberalizm insan doğasının barışa meyilli olduğunu vurgular. Liberalizmin barış konusundaki temel savlarını Liberal/Demokratik Barış Tezleri (LDBT) oluşturur. Bu çalışmada LDBT'nin en önemli argümanlarından olan serbest ticaret konusu ve bir aktör olarak çok uluslu şirketlerin Rusya-Ukrayna savaşında oynayabileceği rol irdelenmiştir. Kuşkusuz Rusya-Ukrayna Savaşı hem savaşan taraflar ve çevre ülkeler açısından bölgesel hem de dünyadaki tüm devletler için küresel olumsuz ekonomik sonuçlar yaratmaktadır.

Ukrayna'da yaşanan savaş aynı zamanda yakın gelecekte dünyanın farklı yerlerinde yaşanabilecek olası çatışmalar için de bir prova sahnesini oluşturmaktadır. Örneğin, Rusya'nın bu çatışmadan elde edeceği olası kazanımlar Çin'in Tayvan konusunda benzer beklentilere kapılmasına zemin oluşturacaktır.

Rusya'nın Ukrayna'yı işgali ve bu işgal karşısında liberal demokrasilerin realist teorinin askeri güç ve silahlanma konusundaki argümanlarına uyan bazı adımlar atması disiplinin geleneksel tartışması olarak bilinen liberalizm ve realizm arasındaki gerilimin tekrar canlanmasına sebep olmaktadır. Örneğin liberal demokrasiler Ukrayna'ya silah yardımını her geçen gün artırmaktadır. Silah şirketlerinin liberal değerleri koruduğu tartışılmaktadır. Liberal demokrasilerin yer aldığı AB'nin bile Ukrayna'nın silahlanması için sarf ettiği çaba LDBT'nin üzerine inşa edildiği değerler ile pek uyuşmamakta ve realistlerin argümanlarına katkı sağlamaktadır.

Ukrayna'daki savaş giderek uzamaktadır. Küreselleşmenin had safhada yaşandığı günümüz dünyasında Ukrayna'da süren savaşın yarattığı olumsuzluklar savaşa desteğin azalmasına neden olmaktadır. Hal böyle olunca realistlerin temel argümanı olan güç ve bu güce sahip olan 'büyük devlet her zaman kazanır' varsayımına olan inanç her geçen gün azalmaktadır.

Bununla birlikte LDBT'nin savları geçerliliğini korumaktadır. Savaş karşıtlığının sert bir şekilde cezalandırıldığı Rusya'da, Putin yönetimi iktidarının meşruiyetini Ukrayna'daki savaşa bağlamaktadır. Dolayısıyla LDBT'nin özenle vurguladığı demokratik ülkelerde halkın yönetimi cezalandırması gibi bir beklentiye Rusya için kapılmak naiflik olacaktır. Ukrayna'da hızlı bir sonuç alamayan otoriter Rus yönetimin hem ulusal hem de uluslararası düzeyde desteği de azalmaktadır.

Rusya-Ukrayna Savaşı, dünyada Rusya karşıtlığını artırabileceği gibi birçok devleti de savaşın yarattığı zararlardan kaçınmak adına liberal devletlere yaklaşılabilecek bir potansiyele sahiptir. Bölgede hem Ukrayna'da yaşanan

savaşın yarattığı olumsuz etkiler hem de gelecekteki olası bir Rus saldırısı ihtimali çevre ülkelerin kolektif güvenlik anlayışına daha fazla önem vermesine neden olmuştur. Bu yüzden Rusya açısından bakıldığında savaşın getirilerinin azaldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Rusya üzerinde artan ekonomik baskının bir diğer tarafını da çok uluslu şirketler oluşturmaktadır. Çok uluslu şirketler, her ne kadar kendileri için olumsuz sonuçları olsa da Rusya pazarından çekilerek devlet-dışı bir aktör olarak Rusya'ya müeyyide uygulamaktadır. Hiç şüphesiz bu şirketler hem istihdam hem de vergi kaynağı olduğundan Rusya'dan çekilmeleri Putin yönetimi için büyük bir gelir kaybıdır. Öte yandan Rus halkının günlük hayatından bu şirketlerin çıkmasının kültürel küreselleşmenin yoğun olarak yaşandığı günümüz dünyasında bazı olumsuz sonuçları da olmaktadır.

Ancak tüm bu olumsuz sonuçlara rağmen ekonomik kayıpların ve çok uluslu şirketlerin bölgeye yakın zamanda barış getirecek bir etki yaratmaktan uzak olduğu söylenebilir. Diğer yandan Batı merkezli çok uluslu şirketlerin bir kısmı Rusya'daki faaliyetlerini durdurmuş olsa da bazıları ülkede kalmaya devam etmektedir. Ülkeyi terk eden çok uluslu şirketlerin yerini bazı Rus ve Çin şirketleri doldurmaktadır. Bu yüzden çok uluslu şirketlerin savaşın olumsuz yanlarını Rusya üzerinde artıracak rolü sınırlı kalmaktadır.

Kaynakça

- Aleksashenko, S. (5 Aralık 2022). *Al Jazeera*. Erişim adresi: <https://www.aljazeera.com/opinions/2022/12/5/does-russia-have-enough-money-for-war> [Erişim tarihi: 2 Mart 2023].
- Alper, A. (11 Mart 2022). Exclusive: Russia's attack on Ukraine halts half of world's neon output for chips. *Reuters*. Erişim adresi: <https://www.reuters.com/technology/exclusive-ukraine-halts-half-worlds-neon-output-chips-clouding-outlook-2022-03-11/> [Erişim tarihi: 2 Mart 2023].
- Arı, T (2004). *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İş birliği*. Alfa Yayınları.
- Barnett, M. (2006). Building a Republican Peace Stabilizing States after War. *International Security*, Vol. 30(4), 87–112.
- BBC News. (23 Ocak 2014). Beş soruda: Ukrayna'da neler oluyor? Erişim adresi: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/01/140123_ukrayna_soru_cevap [Erişim tarihi: 2 Mart 2023].
- Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR). (Mart 2023). Ukraine Refugee Situation. Erişim adresi: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> [Erişim tarihi: 2 Mart 2023].
- Brady, E. (23 Mart 22). Russia blames sanctions for putting 8.4 million jobs at risk. *Newsweek*. Erişim adresi: <https://www.newsweek.com/russia-blames-sanctions-jobs-jeopardized-1691093> [Erişim tarihi: 2 Mart 2023].
- Browning, G. K. (2016). *A history of modern political thought: the question of interpretation*. Oxford University Press.

- Bundt, K.H. (16 Haziran 2022). A strong northern deterrence: Sweden and Finland want to join NATO. *IPS*. Erişim adresi: <https://www.ips-journal.eu/topics/foreign-and-security-policy/a-strong-northern-deterrence-sweden-and-finland-want-to-join-nato-5996/> [Erişim tarihi: 2 Mart 2023].
- Burchill, S. (2005). Liberalism. Burchill, S., Linklater, A., Devetak, R., Donnelly, J., Paterson, M., Reus-Smit, C., ve True, J.(Ed.). *Theories of International Relations*. Palgrave Macmillan.
- Carr, E. H. (1946). *The Twenty Years Crisis, 1919–1939*. 2nd Edition. New York: Harper and Row.
- Cengiz, İ.F. (2020). Ukrayna. Tekin, A., Temel, Ö. & Cengiz, İ.F. (Eds.). *Osmanlı Ardıl Devletlerin Siyasal Sistemleri*. Adalet Yayınevi.
- Doyle, M. (1983). Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs. Parts 1 and 2. *Philosophy and Public Affairs*, 12, 205-235;324-353.
- Doyle, M. W.(1986). Liberalism and World Politics. *The American Political Science Review*, Vol. 80(4), 1151-1169.
- DW. (22 Ocak 2022). Rusya-Ukrayna krizinin kronolojisi. Erişim adresi: <https://www.dw.com/tr/rusya-ile-ukrayna-sava%C5%9F%C4%B1n-e%C5%9F%C4%9Fi-ne-nas%C4%B1l-geldi/a-60522203> [Erişim tarihi: 2 Aralık 2022].
- Eralp, A. (2003). Uluslararası İlişkiler disiplininin oluşumu: idealizm-realizm tartışması. Eralp, A. (Ed.). *Devlet, Sistem, Kimlik*. İletişim Yayınları.
- European Council. (15 November 2022). Ukraine: EU launches Military Assistance Mission. Erişim adresi: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/11/15/ukraine-eu-launches-military-assistance-mission/> [Erişim tarihi: 25 Mart 2023].
- Evenett, S. ve Pisani, N (24 Şubat 2023). A reality check on divestment from Russia. *IPS*. [Çevrimiçi kaynak]. <https://www.ips-journal.eu/topics/economy-and-ecology/a-reality-check-on-divestment-from-russia-6531/> [Erişim tarihi: 6 Mart 2023].
- Filipov, D. (23 Mart 2017). Here are 10 critics of Vladimir Putin who died violently or in suspicious ways. *The Washington Post*. Erişim adresi: <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2017/03/23/here-are-ten-critics-of-vladimir-putin-who-died-violently-or-in-suspicious-ways/> [Erişim tarihi: 6 Mart 2023].
- Fordham, B. O. ve Walker, T. C. (2005). Kantian Liberalism, Regime Type, and Military Resource Allocation: Do Democracies Spend Less? *International Studies Quarterly*, Oxford Blackwell Publishing, 49, 141–157.
- Franceschet, A. (2000). Popular Sovereignty or Cosmopolitan Democracy? Liberalism, Kant and International Reform. *European Journal of International Relations*, Vol.6(2), 277-302.
- Fukuyama, F (1992). *The End of History and the Last Man*. (1992). Free Press.
- Fukuyama, F. (4 Mart 2022). Putin's war on the liberal order. *Financial Times*. Erişim adresi: <https://www.ft.com/content/d0331b51-5d0e-4132-9f97-c3f41c7d75b3> [Erişim tarihi: 12 Mart 2023].
- Gillers, H. (2 Mart 2022). Divesting From Russia Proves Complicated for Pension Funds *The Wall Street Journal*. Erişim adresi: <https://www.wsj.com/articles/divesting-from-russia-proves-complicated-for-pension-funds-11646193559> [Erişim tarihi: 1 Mart 2023].
- Grozovski, B. (18 Ocak 2023). Putin's War Costs: Shifting the Burden to the Population. *Wilson Center*. Erişim adresi: <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/putins-war-costs-shifting-burden-population> [Erişim tarihi: 7 Mart 2023].

- Habermas, J. (1997). Kant's Idea of Perpetual Peace: With the Benefit of 200 Years' Hindsight. Bohman, J., ve Lutz-Bachmann, M. (Eds.). (1997). *Perpetual peace: essays on Kant's cosmopolitan ideal*. MIT Press.
- Hale, E. (23 Şubat 2023). Will Russia's struggle in Ukraine help Taiwan — or hurt it? *Al Jazeera*. Erişim adresi: <https://www.aljazeera.com/features/2023/2/23/will-russias-ukraine-struggle-help-taiwan-or-hurt> [Erişim tarihi: 25 Ağustos 2023].
- Hennigfeld, J., Pohl, M., ve Tolhurst, N. (Ed.). (2006). *The ICCA handbook on corporate social responsibility*. John Wiley & Sons.
- Hermann, M.G. ve Kegley, C.W.Jr. (2001). Democracies and Intervention: Is there a Danger Zone in the Democratic Peace? *Journal of Peace Research*, 38(2), 237–245.
- Heywood, A. (2011). *Global politics*. Palgrave Macmillan.
- Heywood, A. (2019). *Politics*. Macmillan International Higher Education/Red Globe Press.
- Hobbes, T. (2017). *Leviathan*. Christopher Brooke (Ed.). Penguin Classics
- Huntington, S.P. (2005). *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzenin Yeniden Kurulması*. (Çev.) Mehmet Turhan, M & Soydemir, Y.Z.C. Okyanus Yayınları.
- Insider. (16 Mart 2023). How Indonesia is using diplomacy to call for the end of Russia's war in Ukraine. Erişim adresi: <https://www.businessinsider.com/sc/indonesia-is-using-diplomacy-to-call-for-the-end-of-the-war-in-ukraine-2023> [Erişim tarihi: 4 Mart 2023].
- IMF. (5 Mart 2022). IMF Staff Statement on the Economic Impact of War in Ukraine. Erişim adresi: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2022/03/05/pr2261-imf-staff-statement-on-the-economic-impact-of-war-in-ukraine> [Erişim tarihi: 4 Mart 2023].
- Kagan, D. (2009). *Thucydides: The Reinvention of History*. Penguin Books.
- Kant, I. (1983). *Perpetual Peace, a Philosophical Sketch. Perpetual Peace and Other Essays*. Humphrey, T. (Çev.). Hackett Publishing Company.
- Kauppi M. V. ve Viotti P. R. (2020). *International relations theory*. 6th Edition. Rowman and Littlefield.
- Kirby, J. (21 Mart 2023). The Wagner Group, Russia's maybe-private army in Ukraine, explained. *Vox*. Erişim adresi: <https://www.vox.com/world-politics/2023/3/21/23622615/ukraine-war-bakhmut-wagner-group-russia> [Erişim tarihi: 4 Mart 2023].
- Knox, B. M. W. (1973). Thucydides and the Peloponnesian War: Politics and Power. *Naval War College Review*, 25(3), 3–15.
- Kolhatkar, S. (21 Mart 2022). The Consequences of the Unprecedented Rush of Companies Leaving Russia. *The New Yorker*. Erişim adresi: <https://www.newyorker.com/business/currency/the-consequences-of-the-unprecedented-rush-of-companies-leaving-russia> [Erişim tarihi: 2 Mart 2023].
- Lasocki, J. (24 Şubat 2023). The Cost of War to Ukraine. *The Royal United Services Institute for Defence and Security Studies (RUSI)*. Erişim adresi: <https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/cost-war-ukraine> [Erişim tarihi: 2 Mart 2023].
- Lawrence, P.K. (1989). *Democracy and The Liberal State*. Dartmouth Publishing Company.
- Maoz, Z. ve Russett, B. (1993). Normative and structural causes of democratic peace, 1946–1986. *American Political Science Review*, 87.3, 624–638.
- Masters, J. (14 Şubat 2023). Ukraine: Conflict at the Crossroads of Europe and Russia. *Council on Foreign Relations*. Erişim adresi: <https://www.cfr.org/background/ukraine-conflict-crossroads-europe-and-russia> [Erişim tarihi: 2 Mart 2023].

- Matveeva, A. (24 Kasım 2022). Russia's war has exposed the limits of liberal peace. *Open Democracy* Erişim adresi: <https://www.opendemocracy.net/en/odr/eurasia-russia-ukraine-conflicts-borders-balkans-turbulent-liberal-peace/> [Erişim tarihi: 4 Mart 2023].
- Matten, D. (18 Mayıs 2022). Companies leaving Russia are caving to public pressure, not actually making a difference. *The Conversation*. Erişim adresi: <https://theconversation.com/companies-leaving-russia-are-caving-to-public-pressure-not-actually-making-a-difference-182746> [Erişim tarihi: 24 Mart 2023].
- Milner, H. V. (2012). International Relations. Goodin, R. E., Pettit, P., & Pogge, T. W. (Eds.). *A companion to contemporary political philosophy*. John Wiley & Sons.
- Nadon, C. (2014). The secular basis of the separation of Church and State: Hobbes, Locke, Montesquieu, and Tocqueville. *Perspectives on Political Science*, 43(1), 21-30.
- Noyes, A. (1912). International arbitration and finance. *The Journal of International Economy*, 20(3), 254-266.
- OECD. (2022a). The supply of critical raw materials endangered by Russia's war on Ukraine. Erişim adresi: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/e01ac7be-en.pdf?expires=1679237830&id=id&accname=guest&checksum=0AC8209D941899D-85F5927172A802737> [Erişim tarihi: 2 Mart 2023].
- OECD. (2022b). OECD Economic Outlook, Interim Report September 2022: Paying the Price of War, *OECD Publishing*. Erişim adresi: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/ae8c39ec-en/index.html?itemId=/content/publication/ae8c39ec-en> [Erişim tarihi: 4 Mart 2023].
- Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR). (21 Şubat 2023). Türk deplores human cost of Russia's war against Ukraine as verified civilian casualties for last year pass 21,000. *Press Releases Office of the High Commissioner for Human Rights*. Erişim adresi: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2023/02/turk-deplores-human-cost-russias-war-against-ukraine-verified-civilian> [Erişim tarihi: 2 Mart 2023].
- Prokopenko, A. (19 Aralık 2022). The Cost of War: Russian Economy Faces a Decade of Regress. *Carnegie Endowment for International Peace*. Erişim adresi: <https://carnegie-endowment.org/politika/88664> [Erişim tarihi: 2 Mart 2023].
- Ravelo, J. L. (23 Şubat 2023). WHO warns of worsening health situation in Ukraine. *Devex*. Erişim adresi: <https://www.devex.com/news/who-warns-of-worsening-health-situation-in-ukraine-104991#:~:text=We%20estimate%20that%20about%2010,field%20of%20rehabilitation%20and%20prosthesis.> [Erişim tarihi: 2 Mart 2023].
- Russett, B. ve J. Oneal (2001). *Triangulating Peace*. New York: W.W. Norton.
- Russett, B., Oneal, J. R. ve Davis, D. R. (1998). The third leg of the Kantian tripod for peace: International organizations and militarized disputes, 1950-85. *International Organization*, 52(3), 441-467.
- Seliger, M. (1963). Locke's theory of revolutionary action. *Western Political Quarterly*, 16(3), 548-568.
- Shaw, L. (7 Mart 2022). Netflix Just Pulled Out of Russia. So Will Everyone Else. *Bloomberg*. Erişim adresi: <https://www.bloomberg.com/news/newsletters/2022-03-07/netflix-just-pulled-out-of-russia-so-will-everyone-else#:~:text=New%20customers%20can%20no%20longer,to%20create%20a%20localized%20version.> [Erişim tarihi: 2 Mart 2023].
- Shehadi, S. (2022a). Opinion: Companies leaving Russia will not have a huge economic impact. *Investment Monitor*. Erişim adresi: <https://www.investmentmonitor.ai/special-focus/ukraine-crisis/russia-economy-departing-companies-invasion/> [Erişim tarihi: 4 Mart 2023].

- Shehadi, S. (2022b). Chinese companies have not left Russia (except for a few banks). *Investment Monitor*. Erişim adresi: <https://www.investmentmonitor.ai/special-focus/ukraine-crisis/chinese-companies-russia-ukraine-boycott-banks/> [Erişim tarihi: 12 Mart 2023].
- Simon, S. (5 Mart 2022). Russian law bans journalists from calling Ukraine conflict a 'war' or an 'invasion'. *NPR*. Erişim adresi: <https://www.npr.org/2022/03/05/1084729579/russian-law-bans-journalists-from-calling-ukraine-conflict-a-war-or-an-invasion> [Erişim tarihi: 2 Mart 2023].
- Smith, A. (2006). *Milletlerin Zenginliği*. Derin, H. (Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sommer, J. (2022). Russia's War Prompts a Pitch for 'Socially Responsible' Military Stocks, *New York Times*. Erişim adresi: <https://www.nytimes.com/2022/03/04/business/military-stocks-russia-ukraine.html> [Erişim tarihi: 25 Ağustos 2023].
- Sonnenfeld, J., Tian, S., Zaslavsky, S., Bhansali, Y., & Vakil, R. (2022). It pays for companies to leave Russia. SSRN 4112885. Erişim adresi: http://www.shareholderforum.com/access/Library/20220518_Yale-Sonnenfeld.pdf [Erişim tarihi: 7 Mart 2023].
- Stauffer, D. (2010). "Of Religion" in Hobbes's Leviathan. *The Journal of Politics*, 72(3), 868-879. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1017/s0022381610000228> [Erişim tarihi: 2 Mart 2023].
- Sullivan, A. (3 Şubat 2022). Companies leave Russia amid Ukraine outrage. *Deutsche Welle*. Erişim adresi: <https://www.dw.com/en/from-russia-with-haste-mass-exodus-of-companies-over-ukraine-invasion/a-60978353> [Erişim tarihi: 7 Mart 2023].
- Tovar, M., Brookes, A., Hohholt, E., Minakova, M., Gibson, O. ve Kocsis, G. (19 Mart 2023). Private military contractors on the Ukraine-Russia war: a mapping of their involvement. *London Politica*. Erişim adresi: <https://londonpolitica.com/intelligence-department-articles/politicalriskexplained-2> [Erişim tarihi: 25 Ağustos 2023].
- Trebesch, C., Antezza, A., Bushnell, K., Frank, A., Frank, P., Franz, L., Kharitonov, I., Kumar, B., Rebinskaya, E. ve Schramm, S. (Şubat 2023). The Ukraine Support Tracker: Which countries help Ukraine and how? Kiel Institute for the World Economy. Working Paper No. 2218. Erişim adresi: https://www.ifw-kiel.de/fileadmin/Dateiverwaltung/IfW-Publications/-ifw/Kiel_Working_Paper/2022/KWP_2218_Which_countries_help_Ukraine_and_how_/KWP_2218_Trebesch_et_al_Ukraine_Support_Tracker.pdf [Erişim tarihi: 7 Mart 2023].
- Verney, P. (23 Mart 2022). Are Russian divestments ethical or financial. The investment community needs to be honest. *Responsible Investor*. Erişim adresi: <https://www.responsible-investor.com/are-russian-divestments-ethical-or-financial-the-investment-community-needs-to-be-honest/> [Erişim tarihi: 2 Mart 2023].
- Walt, S.M. (19 Ocak 2022). Foreign Policy Liberal Illusions Caused the Ukraine Crisis. Erişim adresi: <https://foreignpolicy.com/2022/01/19/ukraine-russia-nato-crisis-liberal-illusions/> [Erişim tarihi: 2 Mart 2023].
- Williams, H. ve Booth, K. (1999). Clark, I & Neumann, I. B. (Eds.) *Classical Theories of International Relations*. Macmillan Press.
- Wiseman, P ve Mchugh, D. (15 Şubat 2023). War in Ukraine at 1 year: Pain, Resilience in Global Economy. Erişim adresi: <https://apnews.com/article/russia-ukraine-war-economic-impact-ef6e4c4443743ccbf7740892fb0b4f3b> [Erişim tarihi: 2 Mart 2023].